

A MESTERTOLVAJ, A KÓPÉ ÉS A HAMISPÉNZVERŐ A SZÉLHÁMOSSÁG FILOZÓFIAI ALAKZATAI A MODERNITÁSBAN¹

TÁNCZOS PÉTER

I. A SZÉLHÁMOSSÁG KORA ÉS PREMODERN REPREZENTÁCIÓK

”Korunk kifinomultsága abban való jártasságot jelent, hogy becsapjunk másokat, s *akadémiáink* egy halom csalót fegyvereznek föl.”² Immanuel Kant kijelentését annak minden rigorózus etikai felhangjától függetlenül több módon is értelmezhetjük. Mindenekelőtt adódik az a talán nagyon is magától értetődő, ám a szerzői intencióval valószínűsíthetően igen csak összecsengő interpretáció, hogy a *kor* tudósai és gondolkodói visszaélve argumentációs készségükkel, saját intellektuális reputációjuk növelését az olvasók tudatos megtévesztésével érik el. Az elitelő kordiagnózis jellegzetesége, hogy nem az intézményrendszer számlájára írja a rosszhiszemű aktivitást, hanem azt a *kifinomultság* mozzanatából eredezteti, amely a kor sajátosságaként az akadémiákat is az eszközévé teszi. Az előkelő hangnem segít a „szemlélet filozófusainak” abban, írja Kant máshol, hogy az érdemi munkából fakadó teljesítmény helyett az „önfelmagasztosítás” instrumentumával érjenek el társadalmi sikereket.³ Ez a regresszív tendencia, amely egyeseket kivonna a *nyilvános észhasználat* érvényessége és hatálya alól, a filozófiának titulált szofizmus eszközével ellehetetleníti a felvilágosodás projektumát.⁴

Eltérve a feltételezhető kanti intencióktól, ha a rövid feljegyzést kontextusából kiragadva vizsgáljuk meg, egészen más eredményre juthatunk. Közelíthetünk a fenti idézethez affirmatíván is: korunk a csalások korszaka, ebben rejlik kitüntetető specifikuma, amelyet nekünk a *kor korszerű* gyermekeiként igenel-

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² Immanuel Kant: Megjegyzések a *Megfigyelésekben*. Ford. Czeglédi András, In. Uő: *Prekritikai írások*. Budapest, Osiris / Gond-Cura Alapítvány 2003. 373.

³ Immanuel Kant: A filozófiában újabban meghonosodott előkelő hangnemről. Nyizsnyánszki Ferenc ford. In. Jacques Derrida – Immanuel Kant: *Minden dolgok vége*. Budapest, Századvég 1993. 11.

⁴ Vö. Immanuel Kant: Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás? Ford. Vidrányi Katalin In. Uő: *A vallás a pusztá ész határain belül és más írások*. Budapest, Gondolat 1980. 79-82.

nünk is kell. Ahhoz, hogy ez a kijelentés ne az immoralis magatartás előtti egyszerű főhajtás legyen, hanem teoretikusan legitim és amorális állítás, szükség van annak feltételezésére, hogy a csalás révén kijátszott „igazság” vagy norma más *igazságok* kimondásának útjában állt, azok feltárása végett volt szükség a szélhámos aktusra. Az így értett csalás tehát egy olyan szubverzív alakzat, amely abból nyeri érvényességét, hogy az episztemológiai illetve hermeneutikai alternatíva vagy pluralizmus szolgálatában áll. Ennek ellenére a szélhámosság ilyen kontextusban való tárgyalása paradox helyzetet eredményez: a filozófia a megismeréssel meghitt viszonyt ápolni igyekvő megnyilvánulási formaként nem úgy tűnik, mintha explicite engedné részévé válni a trükköt, a csalást, a megtévesztést, a szélhámossgot. A legritkább esetben találkozhatunk olyan gondolkodói megoldással, amely a hitelesítés legitim módja helyett az ilyen *kriminál-logikai* aktusokkal kívánja igazolni teóriája érvényességét, anélkül, hogy ezzel valamilyen burkolt, pedagógiai célzata lenne. Az ilyen eljárások a filozófiai eszme-futtatások tárgyává is csak a legritkább esetben lesznek; ha mégis, akkor többnyire az etikai kritika fog velük foglalkozni. Ha azonban eleve ritkán fordulnak elő a filozófiában a szélhámos alakzatok, akkor felmerül a kérdés, hogy Kant „kora”, vagy a *mi korunk*, mitől válna kitüntetetté?

A viszonylag csekély számú esetben, amikor a szélhámosság és csalás premodern, affirmatív reprezentációjával találkozunk, a megtévesztés garanciáját legtöbbször valamely kinyilatkoztatott igazság adja. A feszültség ennek ellenére érezhető az adott szövegekben: példa lehet erre Eckhart mester *Genezis*-kommentárjának az a szakasza, ahol Jákobnak az első szülötti áldás megszerzéséért alkalmazott trükkje kerülne sorra. A tett kétes értékéről szinte nem is ír, helyette a hang és a kéz kettősségének szimbolikus jelentését boncolgatja az elődök szövegheleire támaszkodva:⁵ mintha ez utóbbi kérdés filozófiai értelemben termékenyebbnek bizonyulna. A nyilvánvaló megtévesztés elemzése talán nem is annyira az értelmezői szemérem, mintsem az érdektelenség miatt marad el.

A reprezentációnál is ritkább az ilyen kriminalisztikai aktusok affirmatív applikációja, az eljárásnak a filozófiai módszerbe történő betagozása. Az elmélet vagy megállapítás hitelesítése során a valótlannak valós garanciaként való felmutatása az egész munka megbízhatóságát aláássa, hiszen az végső soron mégiscsak az igazságnak igyekszik megfelelni. Találni azért erre is példát: Salisbury-i János *Policraticus* című művében államfelfogása alátámasztásához egy feltehetően általa kitalált Plutarkhosz szövegre támaszkodik.⁶ Eljárását azzal az érveléssel támasztja alá, hogy akár igaz, akár nem, amit ír, az

⁵ Eckhart mester: *A Teremtés könyvének magyarázata*. Ford. Szebedy Tas, Budapest, Helikon 1992. 106. skk.

⁶ Somfai Anna: Bevezetés. In. John of Salisbury: *Policraticus. Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok nyomdokairól*. Budapest, Atlantisz 1999. 29.

az olvasó épülésére szolgál.⁷ A megtévesztő hitelesítés tehát a meggyőzés eszköze, a „csalás” a minden körülmények között bizonyos igazság pedagógiai célú demonstrációját szolgálja. A fiktív forrás megjelölése képes kijátszani az ilyen jellegű legitimációt úgy, hogy közben mégis fenntartja annak érvényességét. Petrus Abaelardus is kénytelen volt szembenézni a tekintélyelvű hivatkozás problematikusságával: az egymásnak sokszor ellentmondó szöveghelyek kérdését részben ő is a performatív rávezetés számlájára írta (ezzel álláspontja korrelált Salisbury-i János eljárásával) – az egyházatyák sokszor azért nyilatkoztak másként, mert másokhoz és más célból írtak.⁸

Néhány, a bűnözés képzetköréhez köthető metafora széles körben elfogadott volt a keresztény középkorban, ilyen például a *tolvaj* képe, amelynek affirmációja feltehetően a Szent Pál-i használatra vezethető vissza: az Úr napja tolvajhoz hasonlatosan érkezik.⁹ Az ilyen tropikus elfogadásra az egyik legnevezetesebb példát Angelus Silesius-nál találhatjuk, akinél a tolvaj képe metaforikus szinten jelenik meg: „Ki csendben jót tesz, és pénzét nem tartja meg, / Ellopta mesteri módon a mennyeket.”¹⁰ A tolvaj mint alakzat a modernításban is fontos szerepet fog betölteni.

II. A „MESTERTOLVAJ” ÖTLETE

Ha nem pusztán alkalmilag, külsődlegesen és periférikusan alkalmazott szélhámos alakzatokat keresünk, célszerűbbnek látszik a modernításban kutatni azok előfordulását, mivel mindaddig, amíg a filozófia funkciója vallási és morális feladatokkal erősen terhelt, csak szórványosan és véletlenszerűen jelenhet meg a csalás és megtévesztés igénye. Ahhoz, hogy például a diderot-i misztifikáció filozófiai érvénnyel is bírhatson, az igazság fogalmának bizonyos konnotáció-cserére van szüksége. A továbbiakban tehát a „szélhámoság korában”, a kései modernításban fogunk kutakodni filozófiai alakzatok után; induljunk ki egy olyan képből, amely esetében már korábban is megnyílt az elfogadhatóság lehetősége: a tolvaj figurájából!

Søren Kierkegaard korai, 1834-es naplófeljegyzéseiben több, hosszabb-rövidebb szakaszban foglalkozik a „mestertolvaj” alakjával, annak ábrázolhatóságának problémájával. A tolvaj mint karakter tárgyalása látszólag messzire visz a szélhámoság kérdéskörétől, hiszen az mégis csak más kriminalisztikai kategóriába esik, ennek ellenére érdemes röviden szemügyre venni Kierkegaard

⁷ John of Salisbury: *Policraticus*. id. kiad. 46.

⁸ Petrus Abaelardus: Sic et non. Ford. Dévény István, *Pannonhalmi Szemle* 2000. 4. 46.

⁹ 1 Tessz 5,2

¹⁰ Johannes Angelus Silesius: *Kerúbi vándor*. Ford. Kurdi Imre, Budapest, Helikon 1991. 86.

idevágó leírását. A feljegyzések motivációja első ránézésre tisztán irodalmi jellegű: már az első, szeptember 12-ei jegyzet is a drámai ábrázolhatóság kérdésével indul.¹¹ Kierkegaard megjegyzi, hogy milyen érdekes, hogy tudomása szerint eddig senki sem foglalkozott ezzel a problémával, pedig a *mestertolvaj eszméje* széles körben elterjedt. Bár a felszínen továbbra is a karakter jellemrajzát és pszichológiai attribútumait igyekszik rögzíteni, már az első feljegyzésben filozófiai vetületet kap a kérdés. Megállapítja, hogy majdnem az összes országban fellelhető a mestertolvaj alakjának gondolata, amely sohasem azonos a közönséges tolvaj karakterével. Előbbihez minden esetben az elragadó-ság és a zsenialitás jellemzője társul, benne a jellem olyan összképe rajzolódik ki, amelyben bizonyos elvetemültség és megnyerő erő egyaránt megtalálható. Az ilyen jellegű összetettség teljeséggel hiányzik a hétköznapi tolvajból. A mestertolvaj alakjának ez az idealítása lehetővé tette, hogy az értelmezések kiemeljék a releváns szövegrészeket a kriminalisztikai-irodalmi kontextusból.¹²

Annak ellenére, hogy a mestertolvaj-feljegyzések nem tartoznak a gyakran elemzett Kierkegaard-szöveghelyek közé, sőt, a szerző általános recepciójához mérten inkább elhanyagolt területnek számítanak, mégis a passzusok több, határozott értelmezésével találkozhatunk a szakirodalomban. Az első, jellegzetes megközelítés szerint a feljegyzések a kierkegaard-i irónia korai előképét adják, és ezekben körvonalazódik először a szerző sajátos közlés-konceptiója.¹³ A *Napló* idézett részleteit a *Lezáró tudománytalan utóiratban* kétszer is szereplő rabló-jelenethez társítják, amelyben a tolvaj egy paróka révén buktatja le magát. A tolvaj ebben az interpretációban a szerzőiség allegorikus alakja, aki a lopás általánossága révén a tulajdonjog bizonytalanságát reprezentálja.¹⁴ Egy másik értelmezés a *Vagy-vagy házasság-etikai* vonatkozásaival hozza kapcsolatba a mestertolvaj alakját.¹⁵ Akad olyan megközelítés

¹¹ Søren Kierkegaards Skrifter. Bind 27: *Løse Papirer*. København, Gads Ferlag 2011. 118-119. (Pap. IA 11.)

¹² Kierkegaard műveiben igen sokszor használja a tolvaj alakját páli allúzióként; például vö. Søren Kierkegaard: Az irónia fogalmáról. Ford. Soós Anita és Miszoglád Gábor, In. Uő: *Egy még élő ember írásaiból. Az irónia fogalmáról*. Pécs, Jelenkor 2004. 256.; Søren Kierkegaard: A szorongás fogalma. Ford. Rác Péter, Budapest, Göncöl 1993. 154.; Søren Kierkegaard: Négy épületes beszéd 1844. Ford. Soós Anita In. Uő: *Épületes beszédek*. Pécs, Jelenkor 2011. 302. stb.

¹³ Vö. Sara Katrine Jandrup: The Master Thief, Alias S. Kierkegaard, and his Robbery of the Truth. *Søren Kierkegaard Newsletter* 2002. 43. 7-8.

¹⁴ Uo. Kierkegaard műveiben a lopás motívuma többször is kapcsolatba kerül a szerzőiség kérdésével. Ennek egyik érdekes esete a *Filozófiai morzsákban* szereplő „plágium-vád”: a költő meglopja Istent. Lásd: Søren Kierkegaard: *Filozófiai morzsák*. Ford. Hidas Zoltán, Budapest, Göncöl 1997. 48-50.

¹⁵ Vö. Amy Laura Hall: *Kierkegaard and the Treachery of Love*. Cambridge, Cambridge University Press 2002. 108. skk.

is, amely a lopás mozzanatától elvonatkoztatva a korai, kriminalisztikai érdeklődésben a későbbi vallási tevékenység allegorikus előképét fedezi fel: a bűnügy kitüntetettsége majd az isteni szolgálathoz való hozzáállásban köszön vissza – Kierkegaard mint besúgó fog jelentéseket írni a legfőbb hatalomnak.¹⁶

Egyelőre talán érdemes zárójelbe tenni ezeket az értelmezéseket, és közelebbről megvizsgálni a feljegyzések témánk szempontjából releváns motívumait. Töredékes, félbehagyott koncepcióhoz képest a textus meglehetősen összetett, ám ha megpróbáljuk tipizálni a komponenseket, két nagyobb szál íve rajzolódik ki. Az egyik a szigorúbb értelemben vett kriminalisztikai vonal: Kierkegaard itt alapos bűnügyi ismereteire támaszkodik,¹⁷ amelyek révén igyekszik reális, pszichológiailag is hiteles képet adni erről az ideális karakterről. Ennek nyomait fedezhetjük fel a szórványosan előforduló konkrét bűntörténeti példákban illetve a lélektani elemzésekben. Tudomást szerezhetünk például arról, hogy a mestertolvaj milyen családszerkezetben nőtt fel, milyen volt a viszonya a szüleihez, vagy, hogy milyen aszimmetrikus kapocs fűzi a többi, közönséges tolvajhoz.¹⁸ Ezek a realiztikus motívumok azonban csak korlátozott jelentőséggel bírnak: rögtön szembeötlik ez a csökkentett szerep, ha például összevetjük ezeket a feljegyzéseket Kleist *Rendőrségi jelentéseivel* – amelyekben bár előfordulnak romantikusnak ható elemek (például a gyújtogató rablóbanda),¹⁹ ezek már műfajiságuk okán is visszarendeződnek realiztikus-empirikus alakjukba.

Kierkegaard feljegyzéseinek másik motivikus szálát a romantikus elemek alkotják, amelyek mintha folytatnák a téma kezdeti, irodalmi igényű felvetését. Kierkegaard-ra ekkortájt még erősen hat a német romantika,²⁰ és ez a mestertolvaj jellemzéséből is kitűnik: a karakter jelképe a Hold, amely ellopja a napfényt,²¹ a tolvaj szerelmes egy lányba, aki mint őrangyala óvja őt,²² van egy barátja, aki próbálja lebeszélni életformájáról; illetve ide sorolhatjuk azt a mozzanatot is, hogy a tolvajt nem a birtoklásvágy hajtja, hanem az a

¹⁶ Vö. Walter Nigg: *Søren Kierkegaard. A költő, vezeklő és gondolkodó*. Ford. Lehr Gabriella, Budapest, Kairosz 2007. 162. skk.

¹⁷ Kierkegaard-nak meglepően terjedelmes kriminalisztikai témájú könyvállománya volt. Vö. Joakim Garff: *SAK. Søren Aabye Kierkegaard. Életrajz*. Ford. Bogdán Ágnes és Soós Anita, Pécs Jelenkor 2004. 48-49.

¹⁸ *Søren Kierkegaards Skrifter. Bind 27: Løse Papirer*. id. kiad. 120. és 123. (Pap. IA 15. és 18.)

¹⁹ Vö. Heinrich von Kleist: *Rendőrségi jelentések*. Ford. Tatár Sándor, In. *Uő: Esszék, anekdoták, elbeszélések*. Pécs, Jelenkor 2001. 238-239.

²⁰ Pár év múlva Kierkegaard maga is merőben romantikusnak nevezi a mestertolvaj ötlete iránti érdeklődését. Lásd *Søren Kierkegaards Skrifter. Bind 17: Journalerne AA, BB, CC og DD*. København, Gads Ferlag 2000. 135. (Pap. IIA 20.)

²¹ *Søren Kierkegaards Skrifter. Bind 27: Løse Papirer*. id. kiad. 121. (Pap. IA 16.)

²² *Søren Kierkegaards Skrifter. Bind 27: Løse Papirer*. id. kiad. 119. (Pap. IA 11.)

törekvés, hogy szembehelyezkedjen az állam túlkapásaival.²³ A mestertolvaj elégedetlen a társadalmi renddel, és a lopás révén akar konfrontálódni az állammal, így kívánja megregulázni azt. Ez a két, nagyobb motívumcsoport azonban nem meríti ki a feljegyzések tematikai egészét.

A két típus a feljegyzéseket szétszabdálja különálló részekre, hiszen ezek viszonya egymáshoz meglehetősen széttartó. A szövegen belül így keletkező szakadékokban, itt-ott felbukkanó résben megjelenik egy új megközelítés kontúrja, amely összeköti a diffúz részeket: ez a népmesei-mitológiai típus. Míg az előző két tendencia nem tudott mit kezdeni a mestertolvaj idealisztikus-realisztikus kettősségével, és azt egy sajátos meghasadságban őrizte meg, addig a mesei-mitikus megközelítés egy szemlélet alatt képes láttatni a két réteget. Már az első feljegyzésekben megjelennek ennek az új típusnak a nyomai: Kierkegaard igen sokszor nem a bűnügyi történetekből merít a példáihoz, hanem a gyermeki világból bontja ki mondandóját: tehát már itt látszanak az eredeti koncepció módosulásai, hiszen így törés keletkezik a példa és aközött, amire referál. A mestertolvaj alakja is újabb vonásokkal gazdagodik: humoros, szatirikus figura lesz, aki fesztelen könnyedséggel teszi bolonddá a környezetét. A realisztikus-romantikus mestertolvaj egyre több folklorisztikus, atavisztikus attribútummal lesz felruházva, mígnem alakját Kierkegaard a kópé, a népies bajkeverő figurájához közelíti. A mestertolvajból egy északi szatír lesz, akinek paradigmaticus alakja a szövegben Till Eulenspiegel.²⁴

III. A KÓPÉ ÉS A „SZATANESZKEK” MŰFAJA

A modernitás ideáltipikus szélhámos-reprezentációját keresve tehát egy mitikus vagy folklorisztikus alakra, a furfangos csaló figurájára bukkantunk. A speciálisan értett, kriminalisztikai jelentés kibővül és átalakul; a korábban még senki által nem elemzett, Kierkegaard számára eredeti jelenség egy archetipikus alak körvonalait kezdi felvenni.²⁵ Bár a tolvaj konkrét alakját nagymértékben lehet absztrahálni, elvont paradigmává tenni, azonban Kierkegaard felfedezi, hogy ez nem is vetekedhet az ősi, bejáratott típus rugalmas adaptivitásával.

²³ Uo. (Pap. IA 12.)

²⁴ Uo. (Pap. IA 13.)

²⁵ Jung elemzi részletesen ennek az archetipikus alaknak az eredetét és annak a modern ember életében betöltött árnyék-szerepét. Bár jelentős eltérések mutatkoznak Jung és Kierkegaard koncepciójában, hiszen nem is teljességgel azonos tárgyat vizsgálnak, az árnyék-jelleg megnyithat bizonyos mértékű analógiát kettejük között. Vö. Carl Gustav Jung: A csaló alakjának lélektanáról. Ford. Turóczy Attila, In. Uő: *Archetipusok és a kollektív tudattalan*. Budapest, Scolar 2011. 256. skk.

Amennyiben meg szeretnénk adni ennek a mitikusan érett szélhámosnak a szimbólumát, úgy azt a Kierkegaard által jól ismert és gyakran citált skandináv mitológiából kölcsönözhetnénk. Ennek az ártani akaró, gonosz szándékoktól sem mentes, ám megnyerő, könnyen alkalmazkodó alaknak az előképét az ászok tréfamesterében, Lokiban ismerhetjük fel.²⁶ Ahogyan haladunk előre a feljegyzések olvasásában, egyre zabolátlanabbá válik a figura, egyre inkább a bajkeverés a célja, és végül szinte azonosul a fondorlatos, felelőtlenül kárt okozó isten képével. Fontos szempont, hogy a mestertolvaj nem tudatlan, értékeket (el) nem ismerő pusztító, hanem szélhámosként nagyon is tisztában van károkozása mértékével, sőt, éppen hogy jelentőséget tulajdonít azoknak az értékeknek, amelyeket tönkre tesz.

Mindebből már látszik, hogy miért maradnak el idővel Kierkegaard-nál a mestertolvaj-feljegyzések: az ígéretes kezdet után számára vállalhatatlan következményekkel járó koncepcióhoz jutott el. A jegyzetek változásában tetten érhetjük a romantikus inspirációk mozgósításától az azok csúcsra járatásáig és elutasításáig vezető utat: tehát a romantikus drámai jegyzetektől a koraromantika filozófiájának kierkegaard-i végiggondolásáig. Ebből az eltávolodásból az is érthetővé válik, hogy ha bizonyos elemeket Kierkegaard továbbra is érvényesnek ismer el saját gondolkodása számára, attól még a koncepció egészét elveti, és zsákcúcnak nyilvánítja.²⁷ Ha összevetjük a feljegyzések kései árnyalásait illetve a korszak Loki-reprezentációit a koraromantika kierkegaard-i bírálataival, akkor láthatjuk, hogy a mestertolvaj-szélhámos-Loki figurák mögött már nem a szerzőt kell sejtenünk.

Az irónia fogalmáról című értekezésben a koraromantikusok álláspontjának elemzésekor minduntalan visszaköszönnek olyan megfogalmazások és vádak, amelyek strukturális hasonlóságokat mutatnak a korábbi szélhámos-és Loki-jellemzésekkel. A romantikusok fékevesztett iróniáját a hamann-i ihletettséggű „hancúrozó Leviathán” képével jellemzi,²⁸ és nem nehéz ezt a trópust analógiába állítani a szélhámos önfeledt pusztításával. A romantika központi alakjaként prezentált Semmirekellő is hasonló vonásokkal rendelkezik, mint a feljegyzések kései kópéja; sőt egy helyen a romantikusok kétértelműségét és ellentmondásosságát egyenesen Lokiéhoz hasonlítja: „Ha nagyszabású képet szeretnénk kapni egy effajta ironikusról, aki éppen egzisztenciájának kettőssége miatt nélkülözötte az egzisztenciát, emlékezetükbe

²⁶ Vö. Bernáth István: *Skandináv mitológia*. Budapest, Corvina 2011. 319-320.

²⁷ A teljes affirmációhoz arra lett volna szükség, hogy a mestertolvaj a maga pusztításával együtt váljon progresszív figurává, ahogyan a karakter szimbólumának, Lokinak is archetipikus csalóként kellene kultúrhérosszá válnia. Vö. Jan de Vries: *The Problem of Loki*. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia 1933. 271. skk.

²⁸ Søren Kierkegaard: *Az irónia fogalmáról*. id. kiad. 279.

idézem Lokit az *áz-istenek* közül”.²⁹ A talán egykor még affirmált (de legalábbis mindenképpen kipróbált) elveket és jellemzéseket itt már egyértelműen a bírált romantikusokra vonatkoztatja. Feltehetően tehát Kierkegaard nem volt elragadtatva, amikor évekkel később Martensen éppen Loki alakjához hasonlította őt.³⁰

A Kierkegaard által végül elvetett elveknek leginkább talán az általa szintén bíralt Friedrich Schlegel felelne meg; mintha az iméntiekben vázolt kópéság diabolikus változatának igényét olvashatnánk ki a 379. *Athenäum* töredékéből. Ebben a Sátán irodalmi megjelenését sajátos német leleményként mutatja be. Schlegel szerint ennek a karakternek a jó oldalához tartozik a feltétlen önkény, a zavarkeltés és a kedvtelés a pusztításban.³¹ Ugyanakkor hozzáteszi, hogy lehetséges, hogy a karakter megalkotói „elvéttették a dimenziót”:

„Egy nagyszabású sátán mindig ormótlan valami; legfőlőbb csak olyasfajta karikatúrák elveteműlségre valló prezentációjához illik, amelyek csupán az értelmet afficiálják. Miért hiányoznak a sátánkodások a keresztény mitológiából? A *szataneszkek*? Mert talán nincs is jobb szó és kép bizonyos *en miniature* gonoszságokra, melyeknek látszatát a társaság kedveli; és a legfenségesebb és leggyengédebb dévajságok ama vonzóan groteszk színzenéjére, mely a nagyság felszínét oly játszi módon körülengli.”³²

A komisz és játszi károkkozás illetén igénye akár a kópéság egy kiáltványa is lehetne. Ha van valaki, akit nem túl nehéz a filozófiai kópé szerepébe osztani, akkor az Schlegel: tézisei és megállapításai mintha szándékosan a környezete és az olvasói megtévesztésére, megtréfálására irányulnának – elég, ha csak a szüntelenül provokatív hangnemére, a permanens parabázis alkalmazására való felhívására, vagy az elméncség és a filozófia egymáshoz való veszélyes közelségbe hozására gondolunk. Az idézetben megfogalmazott Sátán-átértelmezés mintha szintén Loki alakja felé nyitna,³³ mintha az ormótlan Sátánt egy játékosabb gonosztevőre kívánná cserélni.

²⁹ Søren Kierkegaard: Az ironia fogalmáról. id. kiad. 284. Az idézet kontextusában fontos szerep jut az unalom kérdésének. A *Vagy-vagy*-ban is visszaköszön az unalom állapotának és Loki alakjának párhuzamba állítása. Vö. Søren Kierkegaard: *Vagy-vagy*. Ford. Dani Tivadar, Budapest, Osiris 2001. 39.

³⁰ Vö. Walter Nigg: *Søren Kierkegaard*. id. kiad. 190.

³¹ August Wilhelm és Friedrich Schlegel: *Athenäum töredékek*. Ford. Tandori Dezső, In. Uók: *Válogatott esztétikai írások*. Budapest, Gondolat 1980. 335.

³² Uo.

³³ Érdekes, hogy Kierkegaard a *Naplójában* szintén a keresztények fantáziátlanságáról ír úgy, hogy ezt éppen Loki esete (kínzásának hiánya) révén mutatja be. Vö. Søren Kierkegaard: *Naplójegyzetek AA-DD*. Ford. Soós Anita, Pécs, Jelenkor 2006. 29.

A filozófiai kópéságnak azonban megvannak a maga előfeltételei, amelyek nem minden esetben teszik vállalhatóvá ezt az aktivitást. Mindenekelőtt kell léteznie egy szilárd rendnek, egy olyan nem feltétlenül ismeretelméleti bizonyosságnak, amely ugyan vitatható-támadható, de nem semmisül meg egyetlen támadás után. Csak ilyen rendnek lehet kárt okozni, e nélkül a szélhámosság nem működésképes. Ezzel összefüggő feltétel, hogy a szélhámosnak igenelni kell azt, aminek kárt okoz, ahogyan a hamisítás aktusa is affirmálja az eredetiséget, a lopás a magántulajdon intézményét.³⁴ Éppen ezért a kópé nem ártatlanul okoz kárt, hanem szükségképpen bűnös marad. Az ellentmondás szemléltetéséhez érdemes felidézni egy másik szélhámos-alkazatot.

IV. A HAMISPÉNZVERÉS ÉS A SZÉLHÁMOSSÁG VESZÉLYEI

Nietzsche egyik kedvelt, gyakran használt metaforája jól illusztrálja a problémát: a hamispénzverés. A gond nem a megtévesztéssel és a látszólagossággal van, hiszen ahogyan a trópus kapcsán az *Emberi, nagyon is emberi* című művében megjegyzi: az élet akarja a szemfényvesztést, és ő, Nietzsche sem engedheti meg magának mindig az igazság fényűzését, ezért szokott olykor élni a hamispénzverés módszerével.³⁵ A probléma forrása az, hogy ez a csalás minden kritikai felhangja ellenére konzerválja azt a világot, amelynek kimutatja látszólagos voltát. Ezt fedezi fel Nietzsche Schopenhauerben is, a „legnagyobb pénzhamisítóban”:³⁶ kritikájával csak a *par excellence* hamispénzverő kereszténység egy „megtorpant” interpretátora lett.³⁷ A megtévesztéssel további baj az is, hogy a tömegek hitelt adhatnak neki: a hamis pénz *khreimatisztikus* volta révén többet ígér, mint ami van neki,³⁸ éppen ezért könnyen vonzóvá válik az emberek számára, és a csomó üres állításból végül egy teljességgel látszólagos világ keletkezhet. E logika szerint következetesebb kalapáccsal filozofálni a szélhámosság helyett: ez nem zárja ki az önfeledt derűt, hanem csak az áltatás mozzanatát iktatja ki.

³⁴ Kierkegaard mintha ezt szerette volna kiküszöbölni, amikor leszögezte, hogy a mestertolvaj nem a tulajdona gyarapítása végett lop. Vö. *Soren Kierkegaards Skrifter. Bind 27: Løse Papirer*. id. kiad. 118. (Pap. IA 11.)

³⁵ Friedrich Nietzsche: *Emberi, nagyon is emberi. Könyv szabad szellemek számára*. Ford. Horváth Géza, Budapest, Osiris 2008. 11-12.

³⁶ Friedrich Nietzsche: *Bálványok alkonya*. Ford. Romhányi Török Gábor, In. *Uő: Bálványok alkonya. Nietzsche kontra Wagner*. Budapest, Holnap 2004. 72.

³⁷ Friedrich Nietzsche: *A vidám tudomány*. Ford. Romhányi Török Gábor, Szeged, Szukits 2003. 222.

³⁸ Vö. Jacques Derrida: *Az idő adománya. A hamis pénz*. Ford. Kicsák Lóránt, Budapest, Gond-Cura Alapítvány / Palatinus 2003. 230. skk.

A szélhámosság vagy a kópéság filozófiai afirmációjával tehát nemcsak a komolytalanság a gond:³⁹ legalább ennyi probléma van a rejtett háttérfelvetéseivel is. Annak ellenére, hogy a filozófiai modernitásban valamelyest megszaporodtak a szélhámosság alakzatai, egyáltalán nem mondhatjuk, hogy korunk meghatározó jellegzetessége lenne az efféle gondolkodói eljárás. Látva az itt megemlített egy-két szubverzív filozófiai morfémát, amelyek csaló-felforgató létükben mindig referáltak valami állandóra, legfeljebb korunk jellegzetes, ám talán *korszerűtlen* bűvópatakjainak nevezhetjük őket. A kevés példa viszont azt bizonyítja, hogy a nehézségek ellenére létre lehet hozni ilyen szélhámos filozófiát, még ha az csak meghatározott körülmények között tud is működni. A legtöbb lehetőséget nyújtó változattal azonban további gondok adódhatnak: amennyiben a csalás alakzatait a népi-mitikus kópé figurája felé nyitjuk meg, a kriminalisztikai tehermentesítésért cserébe el kell szenvedni a veszélyt, hogy a filozófia esetleg népies bölcselkedéssé, „vőfélykedéssé” változik.

³⁹ Sőt, a tréfás hangvétel többeket nem is zavarna: például Martin Heidegger öccse, Fritz is a „kópéságot” hiányolta a filozófiából. Vö. Rüdiger Safranski: *Egy némethoni mester. Heidegger és kora*. Ford. Rác Péter et al. Budapest, Európa 2000. 21.